

Centre for Economic and Regional Studies of the Hungarian
Academy of Sciences – Institute of World Economics
MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Világ gazdasági Intézet

Kihívások

232.

2018 december

Szigetvári Tamás

A DÉLI MEDITERRÁN ORSZÁGOK ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ:

A GAZDASÁGI KAPCSOLATOK KIHÍVÁSAI

Kih

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Világgazdasági Intézet

Kihívások 232. szám (2018) 2018. december 3.

A déli mediterrán országok és az Európai Unió: a gazdasági kapcsolatok kihívásai

Szigetvári Tamás
tudományos főmunkatárs

MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Világgazdasági Intézet

A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió: a gazdasági kapcsolatok kihívásai¹

Szigetvári Tamás²

Bevezetés

Az észak-afrikai és közel-keleti országok világgazdasági integráltsága hagyományosan viszonylag gyengének volt mondható, és ezen – néhány országtól eltekintve - az elmúlt évtizedek is csak keveset tudtak változtatni. A régió két nem-arab állama, Izrael és Törökország e tekintetben kiemelkedik: mind gazdaságul diverzifikáltsága, mind világgazdasági integráltságuk miatt sok tekintetben eltérő pályát futnak be a térség többi országához képest. Ez megmutatkozik a gazdasági teljesítményükben is, az egy főre jutó GDP itt messze meghaladja a régiós átlagot, sőt, Izrael esetében az EU átlagát is.

A térségben a népesség növekedési rátája magas lévén az egy főre jutó nemzeti jövedelem sok országban stagnált, vagy alig nőtt. A népesség gyors növekedése megnövelte az élelmiszer- és egyéb import iránti igényt, szükségessé tette az egészségügyi és más infrastruktúrák kiépítését, amelyek fenntartása komoly nehézségekbe ütközött. Az életszínvonal csökkenése mellett további problémát jelentett

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült

² tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, Tóth Kálmán utca 4, H-1097 Budapest, Hungary. Email: szigetvari.tamas@krtk.mta.hu

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

a munkanélküliség növekedése: a gazdaság nem volt képes munkát adni az évről évre a munkaerőpiacra lépő nagyszámú fiatalnak.

A déli mediterrán térség stabilitása alapvető az Európai Unió szempontjából, hiszen ennek megbomlása radikális politikai irányzatok térnyeréséhez, a működőképes államok felbomlásához, a migrációs nyomás erősödéséhez vezet. Ebből adódóan az EU-nak a közvetlen gazdasági érdekek (energiaforrások, hozzáférés a piacokhoz) mellett érdeke a térség prosperitása, a növekvő népesség mellett is fenntartható, működőképes gazdasági rendszerek létrejötte. A két fél közötti intézményes együttműködést ugyan ezen prioritások mentén hozták létre, az eredmények azonban megkérdőjelezhetők. Az együttműködés gazdasági pillére nem volt képes fenntartható gazdasági növekedést indukálni, az Arab tavasz, majd az azt követő politikai dezintegrációk és átrendeződések, polgárháborúk, a radikális politikai erők térnyerése, az erősödő migrációs nyomás éppen azok a tényezők, amelyekről már a kilencvenes évek eleje óta tart az Európai Unió, és amelyek elhárítása nem volt sikeres.

1. táblázat A déli mediterrán országok népessége és gazdasági teljesítménye

	Népesség 2006	Népesség 2016	GDP/fő 2006	GDP/fő 2016
EU	497974	511496	33705	35632
Izrael	7054	8547	28353	33783
Törökország	68763	79512	10251	14071
Libanon	4057	6007	6592	6984
Líbia	5881	6293	11175	4578 (2011)
Jordánia	5934	9456	3557	3259
Algéria	33778	40606	4282	4846
Tunézia	10196	11403	3642	4265
Egyiptom	78153	95689	2217	2724
Szíria	18915	18430	1618	n.a.
Marokkó	30869	35277	2508	3196

Forrás: Világbank

Gazdasági reformok és felemás eredmények

A kilencvenes évek elejére az arab országoknak az egyre romló gazdasági egyensúly javítása érdekében reformokat kellett végrehajtaniuk. A sikeres világgazdasági alkalmazkodás kulcsa a térség országai számára is a termelési struktúra és a jövedelemforrások diverzifikálása volt. Ennek megfelelően a térség legtöbb országa több-kevesebb elszántsággal és sikerrel neki is látott bizonyos szerkezet-átalakítási programokhoz.

Négy ország, Marokkó, Tunézia, Egyiptom és Jordánia hajtott végre jelentősnek mondható strukturális reformot; jellemző módon azok az országok, amelyek természeti kincsekben (kőolajban) kevésbé gazdagok, és ezért nem halogathatták sokáig a szerkezet-átalakítást. A reformok leginkább az IMF által ajánlott recept mentén történtek: az állami tulajdon csökkentése a gazdaságban privatizációval, és valamint a külkapcsolatok liberalizálása. Marokkó és Tunézia az EU perifériáján próbált mindinkább bekapcsolódni az európai gazdasági vérkeringésbe, több-kevesebb sikert elérve. Jordánia és Marokkó az EU mellett szabadkereskedelmi megállapodást kötöttek az Egyesült Államokkal is.

Egyiptomban a kilencvenes években kezdődtek meg, majd 2004-ben kaptak újabb lökést a gazdasági szerkezet-átalakítással is együtt járó reform-lépések. Ennek eredményeképpen jelentős liberalizációt hajtottak végre a gazdaságban, csökkentették az általános vámszintet, javították az üzleti környezetet, a társasági adót 40-ről 20%-ra csökkentették. E mellett az állami vállalatok egy részét is privatizálták. A reformoknak meglettek a gazdasági eredményei, Egyiptom a kétezres évek elején az egyik legjobban teljesítő arab államnak, ígéretes feltörekvő piacnak számított. Az ország iránti bizalom megnőtt, a külföldi tőke beáramlása megélénkült. A gazdasági növekedés a 2000-es évek elején jellemző 3-4%-ról 2005 után 6-7%-ra nőtt. Bár a globális válság éveiben alig lassult a gazdasági kibocsátás növekedési üteme, a háttérben azonban egyre nyilvánvalóbbakká váltak a növekvő politikai, társadalmi és gazdasági feszültségek.

A politikában a korábbi rezsim hatalmának erjedése egyre inkább érezhetővé vált. Bár a Mubarak-rezsim a végrehajtó hatalmat még egyértelműen a kezében tartotta, egyre több területen nyitásra kényszerült. A kormányzati rendszer működési mutatói

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

egyértelműen romlottak, ezen belül is a korrupció vált a lakosság számára is a politikai rendszer egyik legelutasítottabb elemévé. A privatizációval tulajdonossá vált és meggazdagodott, hatalom közeli gazdasági elit és a reformok veszteseivé vált tömegek közötti szakadék egyre inkább nőtt.

A munkanélküliség alig csökkent, az életszínvonal változását a GDP-nél jobban tükröző HDI-mutató értéke alacsony maradt, alig javult. A szegénység és társadalmi egyenlőtlenség szintje, ami más fejlődő országokkal összehasonlítva korábban relatíve alacsony volt, megemelkedett. A reformok keretében visszatérően csökkenteni kívánt ártámogatások (élelmiszer, üzemanyag) komoly lakossági ellenállást váltottak ki.

Tunézia esetében hasonlóan sikeres kétezres évekről beszélhetünk. A gazdasági szerkezet-átalakítás többé-kevésbé végbement, a termelékenység (TFP) emelkedése javította az ország versenyképességét, nőtt az országban érkező külföldi tőkebefektetések mennyisége. A jó gazdasági eredményeket azonban itt is beárnyékolta a növekvő társadalmi feszültségek, a tartósan jelenlévő munkanélküliség (főleg a fiatalok között).

A reformok utáni időszak makrogazdasági szempontból Jordánia számára is sikeresnek volt mondható, 2000 és 2007 között itt is 6,5% fölött volt az átlagos GDP növekedési ütem. A növekedés egyik húzóerejét a jelentős külföldi működőtőke-beáramlás jelentette, és kitüntetett szerepük volt ebben más arab országok befektetőinek. A munkanélküliség és a lakosság által érzékelt korrupció azonban Jordániában is emelkedett ezekben az években.

Marokkó esetében a gazdasági reformok keretében igyekeztek tudás-alapú szektorokat fejleszteni, illetve központi szerepet kapott a munkahelyteremtés is. A 4-5%-os növekedés a kétezres években nem csak meghaladta a korábbi évek átlagát, de jóval kiegyenlítettebb is volt, egyre kevésbé függött a mezőgazdasági termelés ingadozásától.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy néhány arab országban ígéretesnek látszó reform-folyamat indult meg, ami a kilencvenes években ugyan rendkívül lassan haladt előre, a kétezres évektől azonban új lendületet vett, és viszonylag jelentős gazdasági növekedési ütemet tett lehetővé ezekben az országokban. Szinte mindegyikük esetében

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

azonban komoly társadalmi feszültségek keletkeztek, amelyek kezelése egyre nehezebb feladatot jelentett az érintett politikai vezetések számára.

Az arab országokat az állam és a nép közötti „társadalmi szerződés” megléte jellemezte: az állam feladata volt az alapvető jólét és a gazdasági és társadalmi fejlődés biztosítása, cserébe a társadalom (széles körben és nyíltan) nem kérdőjelezte meg a politikai vezetés legitimitását. A viszonylag jelentős állami beavatkozásnak is köszönhetően a jövedelem-egyenlőtlenség jóval kisebb volt ezekben az országokban, mint Latin-Amerikában vagy Dél-Kelet-Ázsiában, és jóval kevesebben éltek a szegénységi küszöb alatt.

A „társadalmi szerződést” azonban a felemásan sikerült gazdasági reformok mellett tovább erodálták az élelmiszerek és az olaj világpiaci árának emelkedése. Az élelmiszerárak a világgazdasági válság előtt gyorsan emelkedtek, a 2007. év eleji árak 2008 nyarára a duplájukra nőttek. A válság miatti keresletcsökkenés és a befektetői várakozások pozitív hatásának tekinthető, hogy ekkor jelentős korrekció történt az árakban, 2009-től azonban ismét növekedni kezdtek az élelmiszer-árak, és 2011. elején már meg is haladták a 2008-as korábbi csúcstételt.

Az árnövekedés hatásainak kivédésére a legtöbb arab ország erőteljes élelmiszerár-szubvencionálást alkalmaz. A szubvenciók fenntartása azonban az árak emelkedésével egyre komolyabb költségvetési terhet jelent.

A 2009-2010-es években az árnövekedés miatt megnövekvő importkiadások a GDP 1,2%-át tették ki. Ezen belül a legnagyobb tételt a gabonaárak jelentették, az arab országok együttesen a világ legnagyobb gabonaimportőreinek számítanak. Az áremelkedések természetesen eltérően hatnak az egyes országokra, illetve a lakosokra, függően importszükségleteiktől, azok összetételétől, az élelmiszer-termékek fogyasztói kosárbeli súlyától, a támogatási rendszertől és egyéb tényezőktől. A legnagyobb hazai élelmiszer-áremelkedés a térségben Egyiptomban következett be (18% 2010-ben), Szíriában 14%, Tunéziában, Marokkóban és Jordániában viszont csak 3-4%-kal emelkedtek az élelmiszerárak.

Egyiptom esetében az élelmiszer- és energia árszubvenciók csökkentése ugyan régóta napirendemen volt, de a gyakorlatban nehezen volt kivitelezhető, hiszen a politikai

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

rendszer stabilitásának egyik fő biztosítékát jelentette. 2011 januárjában, a tunéziai forradalom továbbterjedését elkerülendő a támogatások emelését jelentették be. Ez azonban hatástalan maradt – a korábbi évek kényes politikai egyensúlya a térség szinte összes országában felborult. Az „arab tavasz”-nak is nevezett folyamat Tunézia és Egyiptom esetében a korábbi politikai vezetés hatalomvesztését jelentette, míg Líbia és Szíria esetében máig tartó polgárháborúba torkollott.

Hosszú távon vizsgálva, a klímaváltozás is jelentős hatással lehet a térség gazdasági potenciáljára. A Közel-Kelet a világ édesvíz-forrásokkal egyik leggyengébben ellátott régiója. A klímaváltozás hatására az éghajlat várhatóan még melegebbé és szárazabbá válik, ami vészes vízszegénységet okozhat. A vízhiány kihat a mezőgazdasági termelésre, amely az édesvíz-készletek 85%-át hasznosítja. A térség országainak azon részénél, amely már ma is importra szorul élelmiszerekből, ez a függés tovább várhatóan tovább növekedik. Egyes országok esetében éppen az exportban jelentős szerepet betöltő termékek (pl. primőr zöldségek, gyümölcsök Jordánia, Egyiptom, Marokkó esetében) exportja eshetnek vissza. A víz a térségbeli konfliktusok forrása egyik oka is, így a szűk források fölötti rendelkezés akár jövőbeli katonai konfliktusokat forrása eredményezhet.

Az EU és a mediterrán gazdaságok

A következő részen azt vizsgáljuk meg, vajon a kétoldalú gazdasági együttműködés mennyiben tudta elősegíteni a térség világgazdasági integrációját és prosperitását.

Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai

1. táblázat Az Európai Unió kereskedelme a mediterrán országokkal (Med 11)³

	Import			Export			Mérleg
	millió euró	növekedés %	extra-EU %-a	millió Euró	növekedés %	extra-EU %-a	millió euró
2006	128592		9,4	114771		10,0	-13821
2007	134784	4,8	9,3	124221	8,2	10,1	-10563
2008	151654	12,5	9,6	137495	10,7	10,5	-14157
2009	107265	-29,3	8,7	121239	-11,8	11,1	13974
2010	133333	24,3	8,7	150714	24,3	11,1	17381
2011	132237	-0,8	7,6	161916	7,4	10,4	29680
2012	155499	17,6	8,6	175207	8,2	10,4	19707
2013	146480	-5,8	8,7	179427	2,4	10,3	32947
2014	139396	-4,8	8,2	177494	-1,1	10,4	38098
2015	133608	-4,2	7,7	184987	4,2	10,3	51378
2016	131942	-1,3	7,7	186244	0,7	10,7	54302

Forrás: Eurostat

A kétoldalú kereskedelemben a régió pozíciójának erőteljes romlása volt megfigyelhető: míg 2008-ig a déli Mediterráneum többletet könyvelhetett el a kétoldalú kereskedelemben, 2009-től kezdve egyre növekvő EU többlet a jellemző. E mögött több tényező is meghúzódik: 2008 után jelentősen visszaesett az EU importkereslete, és kisebb növekedés után 2012 óta gyakorlatilag csökken a mediterrán országok EU-ba irányuló exportja. Ebben két tényező játszott közre elsősorban: az arab tavasz és az azt követő politikai események először Tunézia és Egyiptom, később Líbia és Szíria exportját is jelentősen visszavetették. E mellett a kőolaj világpiaci árának esése is kihatott a térség export-bevételeire. Árnyalja ugyanakkor a képet, hogy 2013 és 2016 között az EU-ba exportált kőolaj 66 milliárdról 28 milliárd euróra csökkent, miközben a teljes EU export 15 milliárddal csökkent csak, vagyis más termékek esetében növekedés volt tapasztalható. Nőtt az exportált élelmiszeripari termékek mennyisége (9,1-ről 11,3 milliárd euróra), de a feldolgozóipar (70-ről 88 milliárd) esetében is a gép- és járműipar (28-ről 40 milliárd) volt az egyik kulcsszektor. Meg kell ugyanakkor jelezni, hogy a fenti Euromed-11 ország magában foglalja Törökországot is, amely messze kiemelkedik

³ A mediterrán országok ott 11 államot jelentenek, az öt észak-afrikai (magreb) és 5 közel-keleti (masrek) euromed ország mellett Törökországot is beleértjük.

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

e téren a régiós országok közül, valamint Izraelt, amely szintén teljesen eltérő, nagyrészt feldolgozóipari, sokszor high-tech termékeket is magában foglaló export termékszerkezettel rendelkezik.

2. táblázat A Med 11 fő kereskedelmi partnerei

A Med 11 fő kereskedelmi partnerei

Partner	Import	%	Partner	Export	%	Partner	Összes	%
Világ	417,2	100,0	Világ	247,5	100,0	Világ	664,6	100,0
1. EU28	173,4	41,6	1. EU28	120,2	48,6	1. EU28	293,6	44,2
2. Kína	60,0	13,2	2. USA	28,4	11,5	2. Kína	61,4	9,2
3. USA	27,2	6,5	3. EAE	8,1	3,3	3. USA	55,6	8,4
4.Oroszo.	22,2	5,3	4. Irak	7,8	3,2	4. Oroszo.	24,7	3,7
5.Dél-Korea	12,6	3,0	5. Kína	6,4	2,6	5. India	16,6	2,5

Forrás: Eurostat (2015)

A mediterrán országok (Med-11) importjuk 41,6%-át szerezték be az EU-ból, míg exportjuk 48,6%-ban irányult az EU28 országaiba. Ha a teljes kereskedelmet tekintjük, az EU (44,2%) messze a legfontosabb kereskedelmi partnere a régiónak, messze megelőzve Kínát (9,2%) vagy az Egyesült Államokat (8,4%). Nagyon ugyanakkor a regionális különbségek: míg Marokkó vagy Tunézia esetében az EU a kereskedelmi forgalom 70-80%-át fedi le, Egyiptom vagy Jordánia esetében az arány inkább 30-40% körül mozog.

3. táblázat Az EU exportja a térség országaiba

	2007	2010	2013	2016
Algéria	11270	15595	22392	20360
Egyiptom	10343	15056	14899	20632
Izrael	14299	14523	16930	21107
Jordánia	2654	2790	3714	4056
Libanon	3376	4964	6687	6654
Líbia	4228	7123	7843	3454
Marokkó	12380	13786	17287	20802
Palesztín Önk.	46	80	116	254
Szíria	3273	3731	761	432
Tunézia	9552	11136	11172	10552
Törökország	52830	61929	77623	77974

Forrás: Eurostat

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

4. táblázat Az EU importja a térség országaiból

	2007	2010	2013	2016
Algéria	20585	21075	31920	16508
Egyiptom	7039	7252	7970	6705
Izrael	11343	11156	12496	13232
Jordánia	221	249	353	339
Libanon	309	330	341	412
Líbia	27401	29240	23205	4890
Marokkó	8115	7775	10045	13789
Palesztín Önk.	14	35	14	18
Szíria	3387	3600	128	68
Tunézia	8991	9557	9348	9317
Törökország	47378	43062	50657	66770

Forrás: Eurostat

Az, hogy a mediterrán, de főként az észak-afrikai országok számára elsődleges jelentőségű az Európai Unióval folytatott kereskedelem, és hogy nem képesek fejlődni az uniós kapcsolatok erősítése nélkül, elég egyértelműen látszik. Az azonban, hogy az Unió számára is valódi gazdasági érdek a Mediterráneum fejlődése, már kevésbé egyértelmű. Egyrészt, mint azt láthattuk, a mediterrán kereskedelem az EU külkereskedelmének elég kis hányadát teszi csak ki, másrészt a gazdasági növekedés jelenlegi üteme alapján sem mondhatjuk azt, hogy a térség különösen perspektivikusnak tűnne. A mediterrán, és különösen a magreb országoknak már jelenleg is az Európai Unió az elsődleges kereskedelmi partnere, a magas exportrészesedés miatt az EU az ide irányuló exportjának további növekedését csak ezen országok gazdasági növekedése révén érheti el.

A szabadkereskedelmi megállapodások hatásai

A kilencvenes évektől felerősödő új regionalizmus számos fejlődő országot arra készítetett, hogy szabadkereskedelmi megállapodást kössön a legfőbb partnereinek számító fejlett országokkal. Sokan úgy gondolták, hogy ezek a kereskedelmi integrációk a gazdasági növekedés alapjai lehetnek a fejlődő országok számára: a termékei számára

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

jobb piacra lépési lehetőséget teremtenek, a növekvő hazai verseny révén segíti a gazdaság modernizációját, ráadásul a vonzóvá befektetési célponttá váló gazdaságok a beáramló külföldi tőke hatására jobban tudnak integrálódni a világgazdaságba is.

Az euro-med társulási megállapodások keretében aláírt szabadkereskedelmi megállapodások azonban nem igazán tudták beteljesíteni ezeket az elvárásokat. Kimaradt a szabadkereskedelmi megállapodásból a déli mediterrán országok számára központi jelentőségű az agrárszféra, igaz, itt az EU déli országainak érdekvédelme mellett (ti. hogy saját termékeik jussanak az EU belső piacára, és a külső országoknak csak kiegészítő szerep juthasson), a déli mediterrán országok részéről is ódzkodtak a rendkívül magas szubvenciókkal védett belső agrárpiac liberalizálástól.

A megállapodások tehát az ipari termékekre vonatkoztak, a legtöbb déli mediterrán ország ipari termékei előtt azonban már korábban is nyitva volt az Unió piaca, tehát az ő szempontjából ezen a téren nem sok változás történt. Pontosan azokon a területeken viszont, ahol a mediterrán országok versenyképesek lettek volna, és amelyek legfőbb exporttermékeik közé számítanak, kevés áttörést jelentett a szabadkereskedelmi megállapodás. A textiltermékek esetében a mediterrán termelők korábban adott kvótáig exportálhattak az EU-ba, ami a WTO szabályozása miatt fokozatosan megszűnt. Pedig a korábbi, kvótákon alapuló Multifibre Agreement (MFA) éppen az olyan kis termelőknek jelentett előnyt, mint Tunézia vagy Egyiptom, hiszen adott kvótát biztosított számukra, vagyis a versenyképesebb konkurensok (Kína, India, Pakisztán, Banglades) nem szorították ki őket.

A déli államok eddig magas vámokkal védett hazai iparának viszont szembe kell néznie a megnövekedett európai konkurenciával. Annak érdekében, hogy a hazai gazdasági szereplők megerősödhesse és fel tudjanak készülni a fokozott versenyhelyzetre, az euro-med megállapodások értelmében csak késleltetve (akár 15 év alatt) építették le a leginkább érintett, elsősorban fogyasztási cikket termelő szektorok esetében a vámokat. A cél tehát az lett volna, hogy a mediterrán termelők racionalizálás és modernizáció révén olyan hatékonyság-növekedés elérni, mely révén képesek lennének felvenni a versenyt. Azonban kedvező földrajzi és logisztikai helyzetük ellenére a térség vállalkozásai nem tudtak sikeresen bekapcsolódni a

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

multinacionális vállalatok globális értékláncaiba. Bár néhány pozitív példát találhatunk Tunézia, Marokkó vagy akár Egyiptom esetében is, de ezek inkább a kivételeknek számítanak, mint az általános gyakorlatnak. (Del Prete et al. 2016: 265) A szabadkereskedelem és az EU-val egyre szorosabbá váló gazdasági integráció tehát nem igazán váltotta be azt a reményt a növekvő külföldi FDI kapcsán. Az a hatás, ami a közép-kelet-európai országok esetében a kilencvenes évektől a kétezres évek elejéig lehetővé tette a külföldi tőkére épített modernizációt, a mediterrán térség kapcsán alig jelent meg.

A tőke beáramlását akadályozta az is, hogy a szabadkereskedelmi megállapodást az EU bilaterálisan kötötte az egyes mediterrán államokkal, vagyis valójában nem jött létre az egész Mediterráneumra kiterjedő szabadkereskedelem. A résztvevő déli államok között hiányzó megállapodások megnehezítik a valódi szabadkereskedelmet, így az ún. „hub-and-spoke” (kerékagy és küllők) hatás következtében az EU sokkal kedvezőbb befektetési célpont maradt, mint az egyes partnerországok (Ülgen, 2011b, 19. o.). A 2004-es Agadiri megállapodás keretében ugyan Marokkó, Tunézia, Egyiptom és Jordánia megkezdte az egymással szembeni akadályok lebontását, ez a folyamat azonban meglehetősen nehezen halad, és a származási országok kumulálási rendszerének bonyolultsága is nehezítő tényező. A régió belüli kereskedelem máig meglehetősen alacsonynak mondható, a régió össz-kereskedelmének mindössze 2.2%-át teszi ki. A meglévő kapcsolatok is elsősorban az egyes szubrégiókon belül jellemzőek, tehát a Magreb és Masrek közötti kereskedelem még az előbbinél is kisebb.

A privát-tőke mellett (vagy inkább helyett) az EU fejlesztési segély nyújtásával igyekezett elősegíteni az Euro-med partner országok gazdasági fejlődését. A különböző intézményi keretek között 1979 és 2013 között összesen 16 milliárd euró fejlesztési segélyben részesültek a déli mediterrán országok, részben a különböző uniós pénzügyi eszközök, részben kétoldalú támogatások révén. (Ayadi és Gadi 2013) 1995 után egyértelműen megnőtt a térségnek allokált források aránya, ami egyértelműen mutatja az EU megnövekedett érdeklődését is, de az egyes országok célországok közötti eltérések e téren is jól kirajzolódnak. Szintén jól látható volt az egyes EU tagállamok eltérő prioritásai. Az EU déli országai (spanyolok, olaszok, de részben a franciák, görögök és portugálok) alapvetően a 'protekciónizmus + nagyobb támogatások' típusú

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

megoldásban voltak érdekeltek, hiszen nem érdekük a konkurens déli mezőgazdasági termékek beengedése, maguk is kevésbé exportálnak ezekbe az országokba, ugyanakkor fontos számukra, hogy az EU is támogassa azokat a beruházásokat (pl. infrastrukturális, környezetvédelmi), ami számukra is hasznos. Az északi országok ugyanakkor hagyományosan a szabadkereskedelmet támogatják ipari (és agrár) termékeik exportja miatt, de kevésbé érdekeltek a jelentős pénzügyi támogatás nyújtásában. A két terület (kereskedelem nyitottsága és támogatások nagysága) tekintetében tehát éppen ellentétesek az érdekviszonyok.

Az tehát viszonylag jól látható, hogy a gazdasági együttműködésnek a szabadkereskedelemre építő európai modellje nem vált sikeressé. Ebben a Mediterráneum politikai instabilitás, a belső regionális kapcsolatok hiánya, az EU gyengébb elköteleződése, a szolgáltatás-liberalizáció elmaradása, szabályozás harmonizálásának hiánya játszottak leginkább közre. (Borrell-Porta, 2012: 15) Bár az utóbbi években néhány területen érdemi előrelépés történt, jobban menedzselteké váltak a pénzügyi segélyek, megkezdődtek a tárgyalások az egyezmény kiszélesítéséről, a déli országok egymás közötti integrációban is előrelépés történt, de a tényleges hatás kicsi.

A mediterrán országok közül talán Tunézia gazdasága volt a legfelkészültebb a szabadkereskedelmi megállapodásra. Ennek ellenére a megállapodás következményei itt sem egyértelműen pozitívak, ami a 2010 végén az arab tavasz kiindulópontjának számító tiltakozásokban is kifejeződött. A sikertelenség részben a Tunézia gazdaságpolitika hibáinak tudható be, igaz, a nemzetközi szervezetek és az EU is támogatta a szigorú fiskális- és az árfolyam-politika túlzott erőltetését a versenyképesség és a gazdaság növekedési potenciáljának erősítése helyett. De megemlíthető az adóbehajtás gyengesége, mind a tőke, mind a bérjövödelmek esetében, a külső és belső tőkebefektetéseket is elősegítő közberuházási projektek elhanyagolása, egy átlátható versenypolitika kialakítása, és a külkereskedelemmel kapcsolatos bonyolult ügyintézés fennmaradása. (Chemingui, Bchir 2012: 113)

Hogyan tovább?

Az arab tavasz eseményei is hozzájárultak ahhoz, hogy az Európai Bizottság az ENP megújítását tűzte ki célul. Egyik felmerülő lehetőség a gazdasági kapcsolatok intenzívebbé tételére a DCFTA-k, a jelenleginél mélyebb és átfogóbb szabadkereskedelmi megállapodások adódnak. Az EU-val DCFTA szerződést kötő állam esetében az ipari szabadkereskedelmen jóval túlmutató, a mezőgazdaságra és a szolgáltatásszektorra is kiterjedő megállapodás születik, ami széleskörű jogszabályi harmonizációt is jelent – természetesen a külső fél ülteti át az EU közöspiaci szabályozásainak releváns elemeit (versenyszabályozás, szabványok, kereskedelmi előírások, stv.). Ezek hatásaként az adott gazdaság a korábbi szabadkereskedelmi megállapodásoknál jóval szorosabban integrálódik az egységes gazdasági térbe.

Az EU ilyen DCFTA típusú megállapodást kötött Keleti Partnerség három államával, Ukrajnával, Grúziával és Moldovával. A Tanács 2011 decemberében hasonló DCFTA megállapodásokról ajánlott tárgyalásokat a négy legfelkészültebb, a kereskedelmi kapcsolatok erősítése terén legmesszebb menő mediterrán országnak, Jordániának, Egyiptomnak, Marokkónak és Tunéziának. Az ajánlat jelentős részben az Arab tavasz „sokkjára” adott válaszlépésként is értelmezhető. (van der Loo 2015: 1). A négy ország közül azonban csak Marokkó és Tunézia jelezte érdeklődését, ami érthető, hiszen ezen országok gazdasága és kereskedelme is jóval szorosabban kapcsolódik az EU-hoz.

A DCFTA-k hatékonysága kapcsán nehéz egyelőre állást foglalni, hiszen a már megkötött egyezmények tapasztalatai egyelőre nem állnak rendelkezésre. Abból a szempontból mindenképpen előremutatók lehetnek, hogy egy jóval erőteljesebb modernizációs kényszert helyezhetnek a résztvevő országokra, és a jogi harmonizáció erősítheti a tőkevonzó képességüket, illetve lehetőségeiket a nemzetközi termelési hálózatokban történő bekapcsolódásra. Kérdéses ugyanakkor, hogy a szuverenitás részleges feladásával is járó egyoldalú harmonizáció valóban szükséges-e – ez EU a nem szomszédos államokkal (pl. Kanada) is olyan új típusú szabadkereskedelmi megállapodásokat köt, amelyek a szolgáltatásokat is magukba foglalják, ugyanakkor a harmonizációt az *acquis* szabályainak kötelező átvétele nélkül teszi lehetővé. (Hoekman 2016: 13) E mellett a DCFTA megállapodások jelentősen növelik a differenciálást – ez

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

ugyan az utóbbi időszakban az ENP-nek egyértelmű törekvésévé vált, ugyanakkor ennek a hatásai is kérdésesek: vajon képes-e ez a differenciálás húzóerőként megjeleníteni a többi ország számára. Ráadásul, míg a keleti partnerországok esetében a megkötött DCFTA szabadkereskedelmi megállapodásokkal járó kiterjedt harmonizációs kötelezettség költségeinek viselése mögött a jövőbeli teljes jogú tagság reménye állhat (lévén európai országokról van szó), a délieknél erről nincs szó.

A régió országai közül gazdaságilag az egyik legsikeresebb Törökországgal volt, amellyel viszont némileg eltérő, vámunióra építő kereskedelmi megállapodás van érvényben. Felmerülhet a kérdés, hogy vajon a szomszédságpolitikában résztvevő országok számára reális alternatíva lehetne-e a vámunió, és számos szerző legalábbis megfontolandónak tartja a vámunió bizonyos előnyeit ezen országok számára (Togan, 2012, Ülgen, 2011a és 2011b), bár ők is hangsúlyozzák, hogy a meglévő szabadkereskedelmi megállapodások továbbfejlesztése a törökhöz hasonló vámunióvá elképzelhető ugyan, de nem valószínű.

A vámunió kiterjesztése mellett szóló egyik érv a szomszédságpolitikában részt vevő államok esetében a bilaterális szabadkereskedelmi megállapodások bonyolult rendszeréből következik. A vámunió egy csapásra megoldaná a nem teljes liberalizációból és a származási országok bonyolult kumulálási rendszeréből adódó nehézségeket. Togan (2012) a vámunióknak a török gazdaságra gyakorolt pozitív hatásában látja a vámunió lehetséges előnyét. Az EU-török vámunió segítette a török gazdaság liberalizálásában és versenyképességének tételében. Ugyanakkor ő is megjegyzi, hogy a vámunió költségeinek elviselését a teljes jogú tagság reménye tette elfogadhatóvá, ami a legtöbb érintett ország esetében egyértelműen nem jön szóba. Hasonló következtetésre jut Holmes (2010), aki szerint a kereskedelmi egyezményre épülő integráció csak akkor lehet sikeres, ha egyértelműen előnyös a hazai gazdaságnak, vagy ha nem, akkor a csatlakozás lehetősége áll mögötte. Vagyis, bár a vámunió adminisztratív jóval egyszerűbb, mint a szabadkereskedelmi egyezmény, de az EU esetében a vámunió a már érvényben lévő külső vámtarifák és egyéb kereskedelempolitikai megállapodások egyoldalú átvételét jelenti, ami nem is a létrehozást nehezíti, inkább a fenntarthatóságot teszi kérdésessé. A teljes jogú tagság esélye nélkül azonban a vámunió költségei túl magasak lennének a partner országoknak,

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

ahogy – a csatlakozási folyamat lelassulásával – Törökország számára is csökkent a vámunió vonzereje.

Az EU–török gazdasági kapcsolatok modellértéke a vámunión túlmutató hatású lehet, különösen a déli mediterrán országok számára. Törökország többségében muszlim állam, képes volt szoros kapcsolatot kiépíteni az EU-val, ráadásul gyors növekedésével a régió egyik vezető gazdasági hatalmává és pólusává vált. Bár a „török csoda” nem exportálható, de demonstrációs hatása nagyon erős, és elemzésre érdemes (Chislett, 2012). Tocci (2012) szerint a kondicionalitásra, a pusztán elérendő célok kitűzésére épülő EU-politikák nem megfelelőek a szomszédos partnerországoknak, de a funkcionális együttműködések működőképeseek lehetnek. Is itt a törökök partnerként való bevonása is szóba kerülhet: Törökország az elmúlt évek reformjai során komoly tapasztalatokra tett szert például a gazdasági szabályozás vagy a pénzügyi szektor területén, és ezeket a déli partnerországok is jól tudnák használni (Ülgen, 2011b, pp. 22–27.)

Összegzés

Az Európai Unió – földrajzi, történelmi, politikai, gazdasági, kulturális kapcsolatainak okán – közvetlenül érdekelt és érintett szomszédsága, így a Közel-Kelet és a Mediterráneum biztonságában, stabilitásában és fejlődésében. Bár a tágabban értelmezett Közel-Kelet kérdéseiben is vállalt szerepet, a hidegháború végét követően az euro-mediterrán térségben hozott létre intézményesített együttműködési kereteket, melyek a külvilág és a szomszédság, valamint magának az Uniónak a fejlődésével és (át)alakulásával folyamatosan változtak.

Az együttműködés határai tágultak, a Földközi-tenger közvetlen partmenti sávján túlnyúltak, mígnem a térséggel kapcsolatos komplex politika beépült az Unió Globális Stratégiájába. Tematikusan az eredeti három kosaras/pilléres szerkezet is bővült, előbb a feltételeesség elve lépett be, majd a pillérek kiegészültek hat nagy projekttel, illetve a civilszervezetek és a privátszféra bevonásával. Jóllehet az Uniót számos kritika éri az egyes tematikus kérdésekben játszott szerepe, pontosabban annak sikertelensége miatt, az uniós jelenlét megkérdőjelezhetetlen, és úgy az Unió, mint a partnerországok

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

szempontjából szükségszerű. A 2015-ben kezdődött migrációs válság pedig megmutatta, hogy az együttműködési és alkalmazkodási kényszer nem egyoldalú.

A közel-keleti térség jelenlegi, növekvő bizonytalanságai és a globális migrációban játszott erősödő szerepe mögött a térség gazdasági és politikai folyamatainak kudarcai állnak. A gazdasági növekedés hasznát jelentős részben egy szűk elit élvezte, a munkanélküliség pedig, különösen a fiatalok között, igen magas volt, ami növelte a társadalmi feszültségeket. A térség legtöbb országa a térségben a bürokrácia, a magas politikai kockázat, a rossz gazdasági struktúra miatt nem kellően versenyképes a külföldi befektetők szemében sem. A gazdasági problémák kihatnak a régió politikai stabilitására is: az évtizedek óta hatalmon lévő autoriter rezsimek meggyengültek, legitimációjukat sok országban teljesen elveszítették. Az olykor forradalmi módon megnyilvánuló elégedetlenség azonban nem tudott megnyugtató megoldást eredményezni, a radikális iszlám előretörése tovább fokozza a térséggel kapcsolatos bizonytalanságot.

Mindez hozzájárult a régió amúgy is jelentős migrációs potenciáljának felerősödéséhez: a korábbi évtizedek demográfiai robbanása jelentős fiatal népességet eredményezett, akik a munkanélküliség, a jövőkép hiánya, a romló gazdasági és politikai körülmények miatt frusztráltak, és a jobb jövő reményében egy működő államba vágyódnak. És a régió földrajzi elhelyezkedése miatt az elsődleges célpontjuk: Európa.

Az EU mediterrán kezdeményezéseinek egyik legalapvetőbb célja az, hogy a régió gazdasági fejlődésének segítése révén saját biztonsági kockázatát csökkentse. A gazdasági liberalizációval és gyors külgazdasági nyitással végrehajtandó reformok azonban rövidtávon óriási gazdasági költségeket jelentettek a déli országok számára. Az EU - belső strukturális feladatai illetve a keleti bővítés miatt - csak korlátozott támogatást tudott nyújtani mindehhez, és az egyes problémákra (fizetési mérleg gondok, munkahelyteremtés) megoldást jelentő külföldi befektetések fellendülése is elmaradt. Számos terület (szolgáltatás-liberalizáció, munkaerő-áramlás) egyelőre nem vagy csak részben tárgya a két ország-csoport partnerségének. A mediterrán politika tehát, melynek célja az EU-t érő biztonsági kockázatok csökkentése lenne, sokszor az e folyamattal ellentétes hatásokat erősítette.

Bibliográfia

- Ayadi, Rym – Salim Gadi (2013). The Euro-Mediterranean Partnership and Development Assistance: Past Trends and Future Scenarios, MEDPRO Technical Report No. 32. March
- Boening, Astrid (2008) Regional Security through Synergistic Integration: A Euro-Mediterranean Regional Security Complex? European Union Miami Analysis (EUMA), Special Series, Vol. 5, No. 13 June 2008
- Borrell-Porta, Mireia (2012) The importance of institution-building in free trade agreements. In: Joan Costa-Font (szerk.): Europe and the Mediterranean Economy. Routledge, Abingdon – New York, pp. 3-23.
- Buzan, Barry -Ole Waever-Jaap de Wilde: Security (1998) A new Framework for Analysis. Lynne Rienner Publishers, Boulder
- Chemingui, Mohamed A. – Hedi Bchir (2012): Have the promises used to sell the Euro_Mediterranean partnership come true? Illustration from the Tunisian experience. In: Joan Costa-Font (szerk.): Europe and the Mediterranean Economy. Routledge, Abingdon – New York, pp. 93-115.
- Chislett, W. (2012): Turkey's Accession to the European Union: Going Nowhere. Documento de Trabajo, Serie Unión Europea y Relaciones Internacionales, No. 55., Universidad San Pablo
- Del Prete, Davide – Giorgia Giovannetti – Enrico Marvasi (2016) Small and Medium Enterprises' Competitiveness through Global Value Chains. IEMed Mediterranean Yearbook 2016, European Institute of the Mediterranean, Barcelona, pp. 263-268.
- Egeresi Zoltán: Ki mit nyert? Több mint egy évvel a menekültügyi „megállapodás” után. SVKK Elemzések, 2017/3, 2017. június 29.
- Európai Bizottság (2017) European Union, Trade in goods with Euromed 11 Directorate General for Trade, május 3.
http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113076.pdf
- Eurostat (2015): Euro-Mediterranean Statistics, 2015 edition, Luxemburg: Európai Unió

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

- Günay, Cengiz (2016): Reality Check: Why the EU Needs to Rethink its Neighbourhood Policy. PapersIEMed 29., European Institute of the Mediterranean, Barcelona
- Hoekman, Bernard (2016): Deep and Comprehensive Free Trade Agreements, EIU Working Papers RSCAS 2016/29, European University Institute
- Holmes, P. (2010) Deep Integration in EU FTAs. Economic Department Working Paper Series, No. 7–2010, Brighton, University of Sussex
- Kourtelis, Christos (2015a): The Political economy of Euro-Mediterranean Relations. European Neighbourhood Policy in North Africa. Palgrave Macmillan, Basingstoke - New York
- Kourtelis, Christos (2015b) Assessing EU Aid to the ‘Southern Partners’ of the European Neighbourhood Policy: Who Benefits from the Reforms in the Agricultural and Industrial Sector?, Journal of Intervention and Statebuilding, 9:2, pp. 190-211.
- van der Loo, Guillaume (2015) Enhancing the Prospects of the EU’s Deep and Comprehensive Free Trade Areas in the Mediterranean:Lessons from the Eastern Partnership, CEPS Commentary, június 24.
- N. Rózsa Erzsébet (2015): Az arab tavasz. Osiris Kiadó, Budapest
- Schumacher, Tobias (2016) Back to the Future: The ‘New’ ENP towards the Southern Neighbourhood and the End of Ambition. College of Europe Policy Brief, 1/16, January
- Szigetvári T. (2016) A migráció politikai-gazdasági háttere a Közel-Keleten. Regio 24:(2) pp. 140-157.
- Szigetvári, T. (2016): EU-Turkey Relations: Customs Union and More ... or Less? in: Sieglinde Gstöhl: The European Neighbourhood Policy in a Comparative Perspective Models Challenges Lessons. Routledge, London – New York, pp. 107-124
- Tocci, N. (2012): A Trilateral EU-US-Turkey Strategy for the Neighbourhood: The Urgency of Now. IAI Working Papers, No. 1208., március.
- Togan, S. (2012): The EU-Turkey Customs Union. A Model for Future Euro-Med Integration. MEDPRO Technical Report, No. 9. március 14.

*Szigetvári Tamás / A déli mediterrán országok gazdasága és az Európai Unió:
a gazdasági kapcsolatok kihívásai*

Ülgen, S. (2011a): A Faster, Better Route to Economic Integration Across the Mediterranean. EDAM Discussion Paper Series, No. 3., Centre for Economics and Foreign Policy studies (EDAM), Istanbul.

Ülgen, S. (2011b): From Inspiration to Aspiration. Turkey in the New Middle East. The Carnegie Papers, december. http://carnegieendowment.org/files/turkey_mid_east.pdf